

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ ПСИХОЛОГІЇ, ІСТОРІЇ ТА СОЦІОЛОГІЇ
КАФЕДРА ФІЛОСОФІЇ, СОЦІОЛОГІЇ ТА СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ**

**СОЦІАЛЬНА РОБОТА З ДІТЬМИ З СІМЕЙ ВПО
В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ**

Кваліфікаційна робота
на здобуття ступеня вищої освіти «магістр»

Виконала: здобувачка 2 курсу 07-111М групи
Спеціальності 231 Соціальна робота
Освітньо-професійної програми
«Соціальна робота» Панасенко Юлія
Олександрівна

Керівник: доктор філос. н., професор
Костючков Сергій Карпович

Рецензент: координатор напрямку МК Херсон
від організації Альянс громадського здоров'я
Воротинцев Сергій Юрійович

Івано-Франківськ 2024

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З ДІТЬМИ З СІМЕЙ ВПО В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ	8
1.1. Поняття «внутрішньо переміщена особа» в наукових джерелах і нормативно-правових документах.....	8
1.2. Діти з сімей ВПО як особлива соціальна категорія в реаліях воєнного стану.....	14
РОЗДІЛ 2. ПРАКТИЧНИЙ АСПЕКТ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ ДІТЬМИ З СІМЕЙ ВПО В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ	21
2.1. Сучасна практика соціальної роботи з дітьми з сімей ВПО.....	21
2.2. Проблемні аспекти соціальної роботи з дітьми з сімей ВПО в умовах воєнного стану.....	28
2.3. Програма взаємодії соціального працівника з дітьми з сімей ВПО	34
ВИСНОВКИ	40
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	42

ВСТУП

Актуальність дослідження. Війна в Україні спричинила масове внутрішнє переміщення людей, Було активовані процеси, в результаті яких мільйони людей були вимушені покинути свої помешкання та знаходити місце перебування в інших регіонах країни. В історії Європи після Другої світової війни чи не вперше склалася ситуація, коли війна примусила таку значну кількість населення однієї країни релокуватися в інші, більш безпечні регіони. Мешканці півдня й сходу України попрямували до Львівщини, Тернопільщини, Івано-Франківщини та інших областей країни. Особливо вразливою категорією до цієї трагедії є діти, які переживають психологічні травми, втрату звичного середовища та розлучення з близькими. Крім природного страху перед війною та її наслідками, діти втрачають зичний буттєвий модус – вони розлучаються з рідними, друзями, однокласниками, вчителями та іншими людьми, які відігравали в їхньому житті певну роль. Дітей не тільки лякає сьогодні, вони з тривогою дивляться в завтрашній день, який бачиться їм лякаючим і невизначеним. У такій ситуації експоненціально зростає необхідність системної роботи наукових установ, державних органів і структур громадянського суспільства у напрямі захисту дітей внутрішньо переміщених осіб (далі – ВПО) від загроз війни – соціальних, педагогічних, правових, духовних, культурних, економічно-матеріальних тощо.

Осмислення ключових пунктів проблематики щодо дітей ВПО утвердилося у вигляді фіксації вказаного поняття в наукових джерелах і нормативно-правових документах, а також в теоретичних розвідках і практичних напрацюваннях фахівців у сфері соціальної роботи, педагогів, соціологів, демографів, правознавців і фахівців інших наукових напрямів. Сьогодні формує конкретні виклики щодо пошуку або оптимізації форм і методів соціальної підтримки дітей ВПО, а

ситуація, ускладнена воєнним станом, робить вказані виклики ще гостріше і безпосередніше. До уваги треба брати особливості соціально-економічного розвитку України, ускладненого воєнним станом, а також чинники регіонального розвитку в різних частинах нашої країни. В царині соціальної роботи, що є особливо важливим у контексті нашого дослідження, ключові напрями соціальної підтримки найбільш вразливих верств населення, зокрема – дітей ВПО, постають цілком перспективними і реалістичними, оскільки ґрунтуються вони на досягненнях вітчизняної науки, культурному досвіді багатьох поколінь українців, народних гуманістичних традиціях і культурно-історичних традиціях. Актуальність дослідницької проблеми, піднятої в нашій роботі, спричинена складнощами організації соціальної підтримки дітей ВПО та адаптації їх до нових умов життя в незвичному буттєвому середовищі. Зростаюча ступінь невирішеності соціальних проблем ВПО та членів їх сімей наполегливо висуває питання щодо необхідності збереження та зміцнення існуючих підходів до соціальної роботи з ними, а також пошуку нових підходів і рішень. А відтак, пошук нових практичних рішень вказаної проблеми буде продовжено.

Як показують дослідження наукових джерел, тема соціальної роботи з дітьми з сімей ВПО в умовах воєнного стану відзначається динамічно зростаючою актуальністю і потребує більш прискіпливої наукової уваги з боку дослідників різних галузей. Над проблематикою нашого магістерського дослідження працюють сучасні українські вчені, серед яких можна виділити таких як О. Агарков, К. Бориченко, М. Довга, В. Заїка, К. Каліна, А. Капська, А. Катеринич, А. Костирко, Е. Костишин, Л. Лескова, Д. Луканов, Я. Мартинюк, Г. Михайлишин, Л. Міхненко, К. Недря, В. Нікітіна, Д. Палатна, М. Палець, О. Протас, Р. Самотовка, Т. Семигіна, О. Столярик, Т. Титаренко, І. Трубавіна, І. Цибуліна, Т. Харківська, О. Чередниченко, Ю. Шевців, І. Шинкаренко, Ю. Юрків та інших.

Актуальність зазначеної проблеми зумовила вибір теми випускної магістерської роботи: **«Соціальна робота з дітьми з сімей ВПО в умовах воєнного стану»**

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Кваліфікаційну роботу виконано відповідно до наукової теми кафедри соціальної роботи, соціальної педагогіки та соціології «Сучасні технології формування професійної активності в умовах трансформації сучасного українського суспільства» (державний реєстраційний № 0117U006790). Тему роботи обговорено та затверджено на засіданні кафедри філософії, соціології та соціальної роботи (протокол від 20.10.2020 р. № 3, від 07.09.2021 р. № 2), а також наказом по Херсонському державному університету від 04.10.2021 № 1014-Д «Про затвердження тематики кваліфікаційних робіт (проектів) здобувачам другого (магістерського) рівня вищої освіти терміном навчання 1 рік та 4 місяця другого року навчання заочної форми у 2023-2024 навчальному році».

Мета дослідження: дослідити особливості соціальної роботи з дітьми з сімей ВПО в умовах воєнного стану.

Для досягнення поставленої мети необхідно розв'язати такі **завдання:**

- проаналізувати поняття «внутрішньо переміщена особа» в наукових джерелах і нормативно-правових документах;
- охарактеризувати дітей із сімей ВПО як особливу соціальну категорію в реаліях воєнного стану;
- вивчити сучасну практику соціальної роботи з дітьми з сімей ВПО;
- розглянути проблемні аспекти соціальної роботи з дітьми з сімей ВПО в умовах воєнного стану;
- розробити програму взаємодії соціального працівника з дітьми з сімей ВПО.

Об'єкт дослідження – соціальна робота з дітьми з сімей ВПО.

Предмет дослідження – особливості соціальна робота з дітьми з сімей ВПО в умовах воєнного стану.

Для розв'язання поставлених завдань використовувалися такі **методи дослідження**: аналіз наукової літератури і нормативно-правових документів України було застосовано при написанні теоретичних основ дослідження соціальної роботи з дітьми з сімей ВПО в умовах воєнного стану; методи узагальнення та класифікації було використано для смислової експлікації ключових понять дослідження; поняттєвий аналіз дозволив експлікувати поняття «внутрішньо переміщена особа», «діти з сімей ВПО»; діалектичний метод дав можливість висвітлити предмет дослідження в усьому обширі якостей, властивостей і зв'язків; методи систематизації та групування знайшли застосування в процесі концептуалізації базових положень дослідження; теоретичне узагальнення було застосовано для представлення підсумкових положень і формулювання висновків.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що: вперше у контексті магістерського дослідження досліджено особливості соціальної роботи з дітьми з сімей ВПО в умовах воєнного стану з репрезентацією авторської Програми взаємодії соціального працівника з дітьми з сімей ВПО.

Практична значущість одержаних результатів випускної роботи полягає в тому, що вони можуть бути використані в практичній роботі фахівця із соціальної роботи, зокрема – в застосуванні авторської Програми взаємодії соціального працівника з дітьми з сімей ВПО. Окремі положення магістерського дослідження можуть знайти місце в навчальних курсах для майбутніх фахівців у галузі соціальної роботи, а саме: «Соціальна підтримка окремих категорій населення», «Соціальна робота в умовах воєнного стану», «Практика сучасної соціальної роботи», «соціальна робота з дітьми». Отримані в магістерському

дослідженні результати можуть стати основою для розробки практичних рекомендацій щодо соціальної роботи з конкретними категоріями населення.

Апробація результатів дослідження. Матеріали дослідження обговорювались на засіданнях кафедри філософії, соціології та соціальної роботи (протокол від 11.09.2023 р. № 1, від 02.09..2024 р. № 1). Результати дослідження стали предметом доповіді під час I Регіональної науково-практичної конференції «Теорія та практика соціальної роботи: досвід, сучасний стан, стратегії» для здобувачів вищої освіти та молодих науковців (03-04 грудня 2024 року, м. Івано-Франківськ), а також у вигляді статті **Панасенко Ю. О. Соціальна робота з дітьми з сімей ВПО в умовах воєнного стану. *Магістерські студії: електронний альманах. 2024. Вип. XXIV. С.***

Структура випускної роботи: складається зі вступу, двох розділів, п'яти підрозділів, висновків, списку використаних джерел (42 найменування). Основний текст дослідження викладено на 41 сторінці.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З ДІТЬМИ З СІМЕЙ ВПО В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

1.1. Поняття «внутрішньо переміщена особа» в наукових джерелах і нормативно-правових документах

Вже десять років у нашій країні іде війна, вже в 2014 році ворогом було захоплені деякі міста та села, а з 24 лютого 2022 року розпочалася повномасштабна агресія армії російської федерації проти суверенної незалежної держави Україна. З окупацією росіянами Криму та бойовими діями на Донбасі в нашій країні значно зросла кількість людей, які втратили свої помешкання та під загрозою життя опинилися у стані, коли треба було шукати життєвий простір в інших містах і селах України. Тому вони стали внутрішньо переміщеними особами. Особливої уваги потребують діти з цих сімей. Життя цих дітей залежить від керівництва нашої держави, тому президент та Верховна Рада склали закони, на які можуть спиратися батьки, в сім'ях яких виховуються діти ВПО. А прописано все це в Законі України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» [11, ст.1].

У межах нашого дослідження перш за все необхідно визначити хто ж такі внутрішньо переміщені особи. Вітчизняні науковці дають декілька визначень, спираючись на нормативно-правові документи. Так, дослідниця Н. Блюк наголошує, що «внутрішньо переміщені особи – це громадяни країни, іноземці, особи без громадянства, які постійно чи тимчасово проживають на території України та змушені з власної волі чи примусово здійснювати внутрішнє переміщення у межах своєї країни з об'єктивних причин, які загрожують їхньому життю та здоров'ю» [3, с. 268.].

Слід зауважити: чим складнішим і багатограннішим постає досліджуване явище, процес або феномен, тим ширше складається

діапазон визначень щодо них, тим складніше дати єдине, всеохопне визначення, в якому було б відображено всі сутнісні ознаки розглядуваного явища, процесу або феномену. Цей методологічний принцип цілком застосований до поняття «внутрішньо переміщена особа». Тому доцільно розглянути декілька дефініцій, присвячених даному соціальному феномену.

«Внутрішньо переміщені особи це люди або групи людей, які були змушені залишити свої домівки або місця проживання для того, щоб уникнути наслідків озброєного конфлікту, ситуацій насильства, порушень прав людини або стихійних лих, чи техногенних катастроф, і які не перетнули визнаний на міжнародному рівні державний кордон країни. Біженці і внутрішньо переміщені особи змушені залишати свої місця проживання з однакових причин. Але біженці – це особи, які перетинають кордон, а внутрішньо переміщені особи залишаються на території своєї держави» [36, с. 125] – наголошують Н. Тищенко та Б. Піроцький.

У деяких визначеннях акцент робиться на відмінностях між біженцями і внутрішньо переміщеними особами, а в деяких увага фокусується на тому, що ВПО – це не тільки ті люди, котрі уникають війни та її наслідків, але й ті особи, які змінюють місце перебування превентивно, тобто – не дочекавшись безпосередньої небезпеки відносно самих себе і членів своєї сім'ї. в інших дефініціях наголошується на об'єктивному або суб'єктивному характері процесу, до якого інтегровані внутрішньо переміщені особи.

Як зазначає український сучасний дослідник О. Проценко «...люди можуть стати внутрішньо переміщеними особами» не лише внаслідок переселення, але і в очікуванні таких наслідків: люди можуть змінювати місце проживання не тільки в результаті певних наслідків, а й для того, щоб уникнути їх» [28, с.49].

Значної уваги заслуговує аналітичний звіт громадської організації «Донбас SOS». Ці люди не тільки пишуть теорію і поняття про переселенців, а й роблять великі справи – допомагають переселенцям з перших днів війни. Це і гуманітарна допомога, і засоби гігієни, забезпечують переселенців тимчасовим житлом. У їх публікації «Захист прав внутрішньо переміщених осіб: аналіз та рекомендації щодо вдосконалення нормативно-правової бази» автори доводять, хто такі люди (ВПО), описують їх права та обов'язки, зазначено, що в Україні, велика кількість сімей з ВПО з'явилася внаслідок російської агресії, зокрема анексії Криму у 2014 році та збройного конфлікту на Донбасі. Ці люди потребують соціальної, економічної та психологічної підтримки, щоб адаптуватися до нових умов життя та знайти нове місце для проживання [12].

Заслуговує на увагу монографія «Механізм забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб: національний та міжнародний аспекти» [6]. Сучасні дослідники зазначають, що «внутрішньо переміщені особи зіткнулися з проблемою здійснення своїх прав, гарантованих Конституцією України, в тому числі виборчих прав, трудових та соціальних прав, захисту права власності, відновлення втрачених ідентифікуючих документів тощо» [22, с. 5].

У нормативно-правових документах поняття «внутрішньо переміщена особа» чітко окреслюється та регламентується. В Україні основним таким документом є Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» [11] 2014 року з останніми змінами 2023 року. Цей закон визначає: Внутрішньо переміщеною особою є «громадянин України, іноземець або особа без громадянства, яка перебуває на території України на законних підставах та має право на постійне проживання в Україні, яку змусили залишити або покинути своє місце проживання у результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів

насильства, порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру» [11, ст.1].

Відповідно до вимог закону, у кожній громаді України створені спеціальні комісії, метою яких є вирішення нагальних проблем ВПО та їх дітей. Так, у Київській міській військовій адміністрації КМВА було створено проєкт підтримки та інтеграції ВПО Києва на 2025-2027 роки. Керівником цього проєкту є Ольга Алтуніна. До складу ініціативної групи увійшла членкиня Ради ВПО Ольга Дроздова. Вона презентувала Петицію до Київської міської ради №13066 про підтримку та інтеграцію внутрішньо переміщених осіб. Цей проєкт підтримали Рада ВПО при КМВА та Ради районів Києва (Оболонський та Дарницький) [10].

Необхідно зазначити, що в документі наголошено про необхідність надання пільгових кредитів, забезпечення соціальним житлом, організацію психологічної та медичної допомоги, а також допомога адаптації в громадському і культурному житті родинам з числа ВПО. На наш погляд, завдяки таким людям, небайдужим до чужого лиха і до проблем особливих соціальних груп, можна покращити життя переселенців, зробити процес їхньої адаптації до нового життєвого простору більш комфортною і безпроблемною. Організації, які ставлять за свою мету допомогу ВПО і членам їхніх сімей, відіграють значну цілепокладаючу роль – розбудови в Україні функціонально насиченого, відповідального й демократичного громадянського суспільства за кращими європейськими моделями і стандартами.

Сучасні вітчизняні дослідники, характеризуючи сутність сучасної української соціальної політики наголошують на тому, що «Соціальна політика – це комплекс принципів, методів і прийомів різномасштабного впливу держави на соціальну сферу життя суспільства, головною метою якого вважається зниження ступеню нерівності в суспільстві та редукція або ліквідація соціальної напруженості внаслідок зростання якості та рівня життя кожної людини» [16, с. 20].

Слід з'ясувати, які ж підходи є важливими і необхідними в процесі розв'язання проблеми соціальної роботи з дітьми з сімей ВПО в умовах воєнного стану в Україні. «Визнання проблеми – половина успіху на шляху її вирішення» – наголошував австрійський психолог З. Фройд. Дійсно, зазначена проблема у вітчизняній практиці реалізації соціальної політики визнається, а відтак – її розв'язання є справою спільних зусиль науковців, практиків у сфері соціальної роботи, державних установ і структур громадянського суспільства. Реалії є такими, що більшість суспільних проблем мають латентний (прихований) характер: доки ситуація в країні знаходиться в стабільному стані, вказані проблеми не «вибухають», а знаходяться у фазі очікування активізуючого імпульсу. У разі виникнення специфічних умов система переходить в так званий емерджентний стан, який призводить до появи неочікуваних ефектів, почасти – гостро негативного характеру.

Перш за все, необхідно з'ясувати, які ж ситуації можна вважати надзвичайними і за якими ознаками їх дефініюють. У контексті нашого дослідження ведемо мову про ті надзвичайні ситуації, які провокують процеси внутрішньої міграції населення. Надзвичайними ситуаціями, які можуть призвести до внутрішнього переміщення населення, в міжнародній практиці визнаються:

- 1) війна, збройний конфлікт будь-якого ступеню інтенсивності;
- 2) тимчасова окупація частини території країни;
- 3) кричущі факти насильства проти особистості, порушення законних прав людини і громадянина;
- 4) стихійні лиха, геофізичні та кліматичні катаклізми – цунамі, землетруси, повені, селі, зсуви ґрунту, затоплення тощо;
- 5) техногенні катастрофи – технологічні аварії, руйнація гребель або дамб, масштабні пожежі, об'ємні викиди отруйних речовин тощо;

- б) інші надзвичайні обставини, які роблять перебування особи на місці її постійного проживання небезпечним або неможливим.

Важливо в даному контексті зазначити, що статус ВПО не надається певним категоріям населення України, серед яких відзначимо наступні:

а) особам, які перемістилися з території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя після 18 березня 2014 року;

б) особам, які добровільно виїхали з місця постійного проживання на території України;

в) особам, які вчинили кримінальні злочини або скоїли інші правопорушення на території України.

Як же змінюється динаміка руху ВПО під час воєнного стану і чим вона зумовлюється? Це питання постає надзвичайно важливим не тільки в практичному та організаційно-адміністративному, але й у теоретико-методологічному аспектах. Це послугує дослідницьким підґрунтям для подальших розвідок у даній сфері, оскільки проблема соціальної підтримки ВПО і членів їх сімей не втратить своєї актуальності найближчим часом. Дана обставина конкретизується і тим, що в умовах воєнного стану, який було запроваджено в Україні 24 лютого 2022 року, кількість ВПО постійно зростає. Станом на серпень 2024 року в Україні налічується близько 3,6 млн. осіб-переселенців. У тому числі – дітей [8].

Підсумовуючи викладене в даній частині магістерської роботи, зазначимо – обставини воєнного часу роблять дітей із сімей ВПО однією з найбільш уразливих соціальних груп. Вони гостріше за дорослих реагують на кардинальні зміни життєвого середовища, постають перед чисельними проблемами – соціальними, психологічними, матеріальними, педагогічними, правовими, культурними.

1.2. Діти з сімей ВПО як особлива соціальна категорія в реаліях воєнного стану

У даній частині магістерської роботи розглянемо дітей з сімей ВПО як особливу соціальну категорію в умовах воєнного стану. Війна накладає трагічний відбиток на всі сторони життя і на представників усіх соціальних груп. Для результативної стабілізації та стійкого розвитку дітей з сімей ВПО держава вживає цілу низку досить ефективних заходів, проте, ще не достатньо злагоджено працює система їхньої соціальної підтримки, зокрема – на локальному рівні. Соціальна робота з дітьми з сімей ВПО має здійснюватися системно, послідовно і комплексно, з залученням фахівців із різних галузей: психологів, соціальних педагогів, правників, соціальних працівників, медиків, педагогів. Важлива роль у цій роботі відводиться також волонтерам, громадським організаціям – структурам громадянського суспільства та міжнародним гуманітарним місіям. Особливо гостро постало питання захисту дітей з сімей ВПО від життєвих негараздів, соціальної нестабільності, психічної напруженості, екзистенційної невпевненості. Вказане питання вбачається домінантною складовою вітчизняного державотворення і знаходить своє віддзеркалення в процедурно-законодавчих і нормативно-правових контекстах. Втім, ключові питання соціальної підтримки дітей з сімей ВПО не є принципово новими в нашій державі – формуються модерні дефінітивні підходи до самого поняття, динамічно трансформується роль держави, особливо в період воєнного стану, а також оформлюються й розвиваються нові інституції соціального захисту населення.

В усі історичні періоди тема дітей в умовах війни є надзвичайно складною, завжди актуальною і болючою. Війна будь-якого характеру впливає на дітей не лише фізично, але й емоційно та психологічно. Вона руйнує або викривлює інтелект, духовну сферу, емоційно-вольовий

простір. Розглянемо більш докладно характеристики наслідків впливу війни на дітей:

1. Фізичні наслідки. Діти можуть стати жертвами насильства, отримувати травми, або ж залишатися без даху над головою; війна призводить до загибелі або поранення багатьох дітей, а також до пожиттєвих психічних розладів.

2. Психологічні наслідки. Діти, які пережили війну, часто страждають від посттравматичного стресового розладу (ПТСР), тривоги, депресії і інших психічних розладів. Також вони можуть мати проблеми з соціалізацією і навчанням, що відбивається на усьому їхньому подальшому житті.

3. Втрата дитинства. Війна забирає в дітей можливість нормально вчитися, гратися і розвиватися – займатися спортом, культурною творчістю, мати захоплення, спілкуватися з природою. Багато дітей стають свідками насильства, що негативно впливає на їхнє світосприйняття і майбутнє життя.

4. Участь у конфліктах. Деякі діти настільки щільно інтегруються в вир збройних конфліктів, стаючи у подальшому злочинцями або жертвами експлуатації чи маніпуляції.

5. Гуманітарна допомога. Необхідно забезпечити дітям доступ до освіти, медичних послуг і психологічної підтримки. Міжнародні організації, такі як UNICEF, працюють над наданням допомоги дітям у зонах конфліктів.

6. Суспільна свідомість. Важливо підвищувати обізнаність дітей із сімей ВПО про проблеми дітей під час війни, щоб суспільство могло ефективно реагувати і підтримувати їх. Загалом, діти є найбільш вразливою категорією під час війни, і їхній захист та підтримка повинні бути пріоритетом для всіх нас.

В умовах сучасності, «...внаслідок активних бойових дій мільйони українських сімей незалежно від їхнього статку, статусу, попередніх

умов життєдіяльності були вимушені залишити своє місце проживання, шукати тимчасовий прихисток в безпечніших регіонах країни та пристосовуватись до життя в умовах побутової невлаштованості та особистісної невизначеності. Допомога держави, міжнародних та українських неурядових організацій, волонтерів та просто небайдужих людей сприяє до певної міри полегшенню життя ВПО, проте не вирішує проблеми їхньої соціальної адаптації. Розробка ефективних моделей соціальної підтримки вимагає наукового дослідження процесу пристосування ВПО до умов приймаючих їх громад, проблем та потреб ВПО та їхніх сімей, доступних для них ресурсів, а також тих способів, якими сім'ї ВПО прагнуть опанувати складні життєві обставини» [20, с. 50].

Отже, соціальна робота з дітьми з сімей ВПО в умовах воєнного стану набуває особливої уваги як держави так і структур громадянського суспільства, а також міжнародних благодійних організацій. Ключовими завданнями соціальної підтримки дітей із сімей ВПО в умовах воєнного стану визначимо наступні:

- 1) забезпечення базових потреб дітей: доступ до їжі, одягу, житла, медичної допомоги;
- 2) психологічна підтримка: допомога дітям у подоланні травм, адаптації до нових умов життя, зниженні рівня стресу та тривоги;
- 3) соціальна адаптація: сприяння інтеграції дітей у нове соціальне середовище, відновлення їхніх соціальних зв'язків, налагодження взаємодії з однолітками та дорослими;
- 4) захист прав дітей: запобігання експлуатації та насильству над дітьми, забезпечення їхнього права на освіту, соціальний захист та інші гарантовані державою права.

Виділимо основні принципи соціальної роботи з дітьми з сімей ВПО:

1. Індивідуальний підхід передбачає те, що кожна дитина має унікальний досвід та потреби, тому соціальна робота з нею має будуватися з обов'язковим урахуванням її індивідуальних особливостей.

2. Повага до особистості дитини означає те, що соціальні працівники повинні поважати гідність і права дитини, бачити в ній унікальну особистість, сприяти її активній участі у вирішенні питань, які стосуються її життя.

3. Конфіденційність передбачає те, що вся інформація, отримана соціальними працівниками під час роботи з дітьми з сімей ВПО, має бути конфіденційною і не може бути трансльованою третім особам у будь-якому форматі.

4. Системність та комплексність є принципом, відповідно до якого соціальна робота з дітьми з сімей ВПО має здійснюватися послідовно, системно та комплексно, з залученням всіх необхідних ресурсів – людських, матеріальних, організаційних, фінансових тощо.

Є вагомі підстави погодитися із думкою В. Лютого і А. Дулі стосовно того, що «Сім'ї ВПО з дітьми, що звертаються за соціальною допомогою, відрізняються за складом, рівнем доходів та доступними ресурсами, проте не можуть повною мірою задовольнити потреби в умовах проживання, функціонування та розвитку сім'ї, мають проблеми матеріально-побутового або психологічного характеру та використовують пасивні (різні форми економії, борги та позики, звернення за допомогою) та активні (пошук додаткового заробітку) стратегії їхнього подолання. Характер проблем і потреб сімей та вибір стратегії опанування складними обставинами до певної міри залежить від складу сім'ї: кількості дітей, дорослих, непрацездатних осіб та осіб, котрі потребують догляду» [20, с. 56].

Варто наголосити – внаслідок збройної агресії росії проти України постраждали всі українці. Найбільш незахищеними в цей час є неповнолітні громадяни України. Вони не можуть скористатися своїми

правами, які прописані у Конституції України та нормах міжнародного права. Захист прав дитини – пріоритетне завдання держави. Необхідна розробка та практичне втілення в життя відповідних документів, щоб створити комфортні умови для повноцінного життя дитини ВПО. Відповідно до сучасного законодавства України забороняється дискримінація дітей з сімей ВПО. Не залишається осторонь гуманітарна організація ЮНІСЕФ, яка з початку повномасштабного вторгнення допомагає родинам, які опинились в жахливих умовах.

У навчальному посібнику «Соціально-педагогічна робота з внутрішньо переміщеними особами в сучасних умовах» І. О. Григоренко, Н. М. Савельєвої описують життя дітей, вимушених переселенців. На практиці вчені проводять дуже багато психологічних тренінгів для дітей з сімей ВПО, працюють з ними, як соціальні педагоги. Також дослідники вирішують питання, які стосуються прав людей, які опинились в скрутних умовах. Взагалі вчені-практики вражають бажанням розв'язати низку питань стосовно вимушених переселенців, які пов'язані з долею людей. Це соціальна допомога – моральна підтримка, консультативна допомога у вирішенні низки питань, а саме – отримання соціальних виплат, надання медичної допомоги, допомога з тимчасовим проживанням [9].

Треба зважити на те, що працівники соціальної сфери спрямовують свою увагу на вирішенні проблем цієї категорії дітей ВПО і допомагають у реалізації соціальних, фізичних, психічних, інтелектуальних та інших негараздів, що виникли. Робота соціальної служби має бути спрямована на соціалізацію українських сімей, яка включає допомогу людям у задоволенні їхніх первинних потреб. Цією проблемою займаються міжнародні організації. Вони розробляють план та стимулюють громади на вирішення питань вимушених переселенців, а ті в свою чергу розставляють пріоритети. Надання та підтримка переселенців – одна з основних задач міжнародних організацій. Перед

сучасними українськими дослідниками з усією гостротою постає завдання вивчити специфіку соціальної роботи з дітьми з сімей ВПО в умовах воєнного стану, виявити основні проблеми та виклики, з якими вони стикаються, а також розробити рекомендації для покращення соціальної підтримки та адаптації цих дітей. Важливо зрозуміти, які методи та підходи є найбільш ефективними у роботі з дітьми, що перебувають у кризових ситуаціях, аби забезпечити їм належний рівень захисту та підтримки.

Т. Мельничук і О. Лосєва наполягають на актуальності ґрунтовного дослідження психолого-педагогічної інтеграції дітей у із сімей внутрішньо переміщених осіб. Дослідниці вважають, що «...провідною складовою при допомозі сім'ям з дітьми, які опинилися в складних життєвих обставинах є забезпечення процесу соціально-психологічної реабілітації всієї родини (сім'ї), враховуючи відповідно, їх індивідуальні потреби, перенесені травмуючі події що сприятиме їх соціальній адаптації. Адже однією із найважливіших систем взаємопов'язаних процесів, що виховують, навчають і соціалізують особистість – є сім'я. У сім'ї дитина отримує перші уявлення про себе та інших людей, розвиває необхідні для життя соціальні почуття, навички спілкування і спільної діяльності, розуміння про працю та блага від неї. Сім'я, виховуючи та передаючи свій міжпоколінний накоплений досвід, створює передумови для взаємопроникнення із світу дітей у світ дорослих, що є важливим чинником соціалізації особистості» [21, с. 118].

Аналізуючи наукові публікації з тематики нашого дослідження, можна зазначити, що діти з сімей ВПО в умовах воєнного стану більш гостро і безпосередньо, ніж діти, котрі не пізнали жахів війни, відчувають брак суспільної уваги, вони сильніше відчувають дистанціювання від звичного *modus'у vivendi* (спосіб життя), ізольованість від школи, друзів, родичів, звичних занять, у загальному

розумінні того, що філософ І. Кант називав «дім буття». Одним із перших завдань для батьків таких дітей є задача знайти житло та гідно оплачувану роботу, щоб забезпечити базові потреби власної сім'ї. Це означає соціалізацію в нове незвичне середовище, діти при цьому відчувають певний дефіцит уваги та перебувають у гострому сенситивному стані, викликаному, головним чином, кардинальною зміною традиційного середовища та необхідністю ґрунтовної ресоціалізації в подальшому. Ресоціалізація дітей із сімей ВПО є процесом реінтеграції їх у суспільство, коли діти вказаної соціальної категорії мають відновити свій соціальний статус і *modus vivendi*, поновити або ініціально сформувані позитивні соціальні комунікації, а також ефективно інтегруватися у навчальну діяльність.

Враховуючи вищезазначене, наголосимо на тому, що метою соціальної підтримки дітей із сімей ВПО має бути кваліфікована допомога, спрямована на подолання відчуття суспільної непотрібності, відторгнення, страху чогось нового і небезпечного та інших психічних станів викликаних досвідом перебування у просторі військових дій.

У наступному розділі магістерського дослідження буде розглянуто практичний аспект соціальної роботи з дітьми з сімей ВПО в умовах воєнного стану.

РОЗДІЛ 2

ПРАКТИЧНИЙ АСПЕКТ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З ДІТЬМИ СІМЕЙ ВПО В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

2.1. Сучасна практика соціальної роботи з дітьми з сімей ВПО

Із такою кількістю переселенців як зараз не зустрічалися з другої світової війни. Кожна родина потребує житло, їжу, медикаменти, елементарні засоби гігієни, одяг тощо. Більшість із них взагалі виїхали без нічого, але найбільш вразливими в цій складній ситуації є діти, бо їх життя повністю залежить від дорослих, а ті в свою чергу, розгублені і самі не знають, що робити і як далі жити. Саме в такій ситуації гостро постає питання соціальної допомоги від держави для дітей ВПО. Як і де її отримати? На що можуть розраховувати представники цієї категорії людей? Переселенців дуже багато, тому наша держава намагається розробляти плани щодо підтримки проектів відносно вразливої категорії людей. Ці програми допомагають позитивно вирішити ці питання відносно переселенців, а саме:

1. Надання ВПО тимчасового житла, гуманітарної допомоги, продуктів харчування, медикаментів, засобів гігієни, одягу тощо.
2. Створення робочих місць для переселенців за відповідним фахом і кваліфікацією.
3. Допомога ВПО у вирішенні питань із влаштування дітей у заклади освіти, дитячі садочки тощо.
4. Організація консультацій зі спеціалістами – педагогами, психологами, правниками, медиками тощо.

Сучасна практика соціальної роботи з дітьми з сімей ВПО орієнтована на забезпечення всіх прав дітей переселенців. Діти з сімей ВПО потребують великої уваги соціальних служб держави. А робота соціальних служб, яка з ними проводиться, спрямована на вирішення основних проблем, які пов'язані з захистом дітей із сімей ВПО. Сім'ї, де

виховуються діти ВПО, мають необхідність у наданні різної допомоги – саме для цього формуються групи з підтримки таких дітей. Ці групи складаються з кваліфікованих спеціалістів в своїй справі: це соціальні працівники, соціальні і корекційні педагоги, психологи, шкільні педагоги, вихователі.

На думку І. В. Пеши, В. В. Галайдюк, І. В. Сопівника, О. Б. Кошук «...соціальна підтримка – це дії та чинники, які особа або окрема сім'я сприймає як такі, що допомагають їм змінити життєві обставини на краще. У контексті соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю соціальна підтримка розглядається як система заходів спрямована на надання допомоги або соціальних послуг особам або сім'ям, які перебувають у складних життєвих обставинах, у подоланні стресових моментів, вирішення життєвих проблем з використанням внутрішніх та зовнішніх ресурсів» [25, с. 100].

Отже, така підтримка об'єднує в собі матеріальну, педагогічну та юридичну допомогу для створення відповідних умов для життя дітей ВПО. Насправді, однією з основних підтримок є матеріальна. Тому з перших днів війни, в Україні люди ВПО отримували грошову допомогу від держави у розмірі 2000 гривень кожній людині, хто є переселенцем, та 3000 гривень інвалідам. Таку ж суму держава виплачує на дітей ВПО. Хоч це і невелика сума, але на час, поки людина влаштується та знайде роботу, хоч незначна підтримка. Також сюди відноситься пенсійне забезпечення, різні види грошової підтримки. В Україні складені нормативні документи і відповідно до них родини-переселенців та їх діти отримують допомогу.

В умовах воєнного стану, наголошують Е. Костішин і Ю. Шевців, значна кількість дітей в Україні «...залишились сиротами або були позбавлені сімейного оточення. У зв'язку із цим окремої уваги потребують питання усиновлення дітей під час дії на території України воєнного стану. В умовах воєнного стану усиновлення дітей, які

перебувають на території України, можливе лише в тих регіонах, де немає воєнних дій та працюють державні органи влади України. Зусиллями Координаційного штабу з питань захисту прав дитини під час воєнного стану було спрощено процедури усиновлення та передачі дітей під опіку. На сьогодні практикують такі форми захисту прав дітей як влаштування під опіку тимчасово – під опіку рідних, до прийомних сімей, будинків сімейного типу, закладів інституційного нагляду» [17, с. 30-31].

Завдяки, зокрема, психологічній підтримці покращується стан душі переселенців відкривається внутрішній резерв, адже люди надто розгублені і тому потрібна психологічна допомога. Психологи допомагають оновити стан душі і мотивувати людей до нового життя. Коли тільки почалась російсько-українська війна, діти, які виїхали з окупованих територій, де ідуть бойові дії, мали змогу навчатися онлайн. Але війна іде третій рік, і в державі вже немає коштів утримувати педагогів з окупованих територій. Тому багато дітей ВПО пішли в школи і садочки за місцем проживання в безпечних місцях.

Важливим аспектом є також інформування та освіта дітей з сімей ВПО; ці процеси є ключовими складовими їх адаптації та розвитку в нових умовах життєвого середовища. Вкажемо кілька важливих напрямків такої діяльності:

1. Психологічна підтримка та адаптація. Організація психологічних груп: створення груп підтримки, де діти можуть ділитися своїми переживаннями та отримувати допомогу від фахівців. Заняття з соціальної адаптації: проведення тренінгів і ігор, які допоможуть дітям інтегруватися в новий колектив і розвивати соціальні навички.

2. Адаптація освітніх програм. Вбачається необхідним забезпечити доступ до стандартних освітніх програм, адаптуючи їх до потреб дітей із сімей ВПО, зокрема враховуючи їхній попередній досвід навчання. Дистанційне навчання: у випадках, коли традиційна форма

навчання недоступна, необхідно розвивати дистанційні платформи, які дозволяють дітям продовжувати навчання.

3. Інформування про юридичні права дітей з сімей ВПО. Просвітницькі кампанії: проведення семінарів і тренінгів для дітей та їх батьків про їхні права, доступні ресурси та можливості підтримки. Поширення інформації: використання буклетів, інформаційних листівок, онлайн-ресурсів, щоб надати дітям та їхнім сім'ям важливу інформацію про їхні права та доступні соціальні послуги.

4. Волонтерство та активна участь у суспільстві. Залучення до волонтерських проєктів: створення можливостей для дітей брати участь у волонтерських ініціативах, що допоможе їм відчувати свою значимість у новій спільноті. Соціальні заходи: організація культурних, спортивних і освітніх заходів, які сприяють інтеграції дітей у нове для дітей життєве середовище.

5. Співпраця з батьками. Інформування батьків: проведення інформаційних зустрічей для батьків, де можна обговорити питання освіти, адаптації та розвитку дітей. Підтримка батьків: надання ресурсів та інформації про стратегії підтримки дітей у стресових ситуаціях.

6. Моніторинг та оцінка. Оцінка потреб дітей із сімей ВПО: системний моніторинг освітніх потреб та стану дітей з метою адаптування програми відповідно до змін у їхньому житті. Збір відгуків (*fed back*): Залучення дітей і батьків до обговорення того, які заходи є ефективними, а які потребують доопрацювання.

Орієнтуючись на ці напрямки, можна створити комплексну систему підтримки для дітей, які є внутрішньо переміщеними особами, допомагаючи їм адаптуватися, розвиватися та відновлювати свої життя в нових умовах. Важливою в соціальній роботі з дітьми з сімей ВПО є педагогічна підтримка представників даної категорії.

Як стверджує О. Протас, педагогічна підтримка «...є важливою для дітей переселенців. Включає превентивну та оперативну допомогу

дітям ВПО, сім'ї шляхом надання їм необхідної соціально-педагогічної інформації, проведення соціально-педагогічної роботи, організації просвітницьких заходів, консультацій, бесід тощо» [27. с. 141].

Після повномасштабного вторгнення багато хто залишився без житла, втратив роботу, залишився без родини, втратив годувальника тощо. Тому в цей час виникла потреба користуватися своїми правами. Переселенцям надто необхідна правова підтримка. З метою покращення життя ВПО існують штаби підтримки з правових та юридичних питань, в них проводяться різні інформаційні заходи, які спрямовані на підтримку сімей переселенців та захисту їх прав. Надається допомога в заповненні різних бланків і правових документів, а також консультативні послуги в онлайн форматі. Найбільше всього в ситуації переселення з одного місця проживання на інше страждають діти. Це великий сум за всім, що мала дитина: своє улюблене місце, де вона живе, де я сплю, де мої друзі, мій осередок у школі. А коли вони опиняються на новому місці, все стає по-новому. Діти з сімей ВПО не в змозі самотійно впоратися з таким становищем і тут на допомогу мають прийти, перш за усе, фахівці соціальної роботи.

За сучасних умов, наголошує К. Бориченко, «...особливого значення серед видів соціального захисту внутрішньо переміщених сімей з дітьми набуває соціальне обслуговування, що передбачає діяльність соціальних служб щодо надання безплатно або на пільгових умовах соціальних послуг сім'ям з дітьми у зв'язку з необхідністю подолання та пом'якшення несприятливих наслідків соціальних ризиків, пов'язаних з обставинами, що спричинили необхідність внутрішнього переселення. Як зазначає Регіональне представництво Управління Верховного комісара ООН з питань біженців в Україні, тимчасова окупація частини території нашої держави, проведення АТО в окремих її регіонах, що стали причиною для внутрішнього переміщення,

особливо негативно позначаються на здоров'ї та нервово-емоційному стані жінок та дітей» [4, с. 91].

Також разом із фахівцями в сфері соціальної роботи допомагають переселенцям волонтери, різні благодійні організації. Але основну роль у вирішенні соціальних питань надається людині, яка повинна теж піклуватися про своє майбутнє та вирішувати питання не тільки свої, а й дітей. Тобто соціальна підтримка – це допомога, яка здійснюється різними організаціями та спрямована на покращення життя переселенців. Навколо людини, яка опинилася в важких умовах, завжди утворюється коло людей різних професій, об'єднує їх одне спільне бажання – допомогти дітям із сімей ВПО в умовах воєнного стану. Це і соціальні працівники, і люди, які так само опинились в складних умовах, психологи, юристи, концентруються вони всі на одній якійсь людині. Можна сказати, що утворюється мережа соціальної підтримки. Своєю метою група цих однодумців ставить покращення умов життя людини та вихід зі складної ситуації. Але і особа, котра потребує допомоги, повинна прикласти максимум зусиль, щоб зробити кращим своє життя. З дітьми з сімей ВПО після всього пережитого працює ціла команда: педагоги, соціальні працівники, психологи, директор освітнього закладу, медичні працівники, це все відбувається при участі їх батьків. Таким чином створюється творча й відповідальна мультидисциплінарна команда.

Важливий вклад у стратегію вирішення проблем внутрішньо переміщених осіб і членів їхніх сімей внесла вітчизняна дослідниця Е. Лібанова. В своїй роботі авторка наголошує на головній загрозі, спричиненій переселенням – це «...поділ на дві групи: переселенці і не переселенці. Звертає увагу на неготовність суспільства, структурних організацій до ситуації масового переселення: неможливість отримати освіту, стати на облік до центру, отримати медичні послуги, влаштуватися на роботу та інше» [19, с. 17].

Взагалі кажучи, соціальна робота з дітьми з сімей ВПО – це складне та відповідальне завдання, яке потребує від фахівців високого рівня професійної компетенції, емпатії та навичок роботи в кризових ситуаціях. Її результатом має стати покращення життя дітей, які постраждали від війни, їхнє психосоціальне благополуччя та повноцінне інтегрування в суспільство. Для того, щоб зрозуміти, як покращити життя дітей з сімей ВПО, треба провести дослідження. Робота з соціалізації дітей із сімей ВПО в умовах воєнного стану ускладнюється тією обставиною, що вони потрапляють у кардинально нове для себе мікросередовищі, де продовжується формуватися їхня поведінка і, навіть ширше – життєві імперативи і світоглядні домінанти. Відтак, війна призвела до появи принципово нової соціальної проблеми – значна кількість ВПО буквально під обстрілами покинули свої звичні домівки, залишивши нажите десятиліттями майно, комунікацію, звичну роботу за фахом, і загалом – налагоджене життя та майбутнє.

Проблемами дітей із сімей ВПО в умовах воєнного стану є порушення психічної сфери внаслідок того, що діти стали свідками воєнних подій та вимушеними учасниками вимушеної міграції. Для них, стверджує І. Трубавіна, є характерними «...страхи, підвищений рівень стресу, злість, агресія, сум, невиплаканий біль, почуття незахищеності і безпорадності, тривога за майбутнє, очікування «поганого», страх перед змінами, низька самооцінка, почуття провини. Дітям важко висловити власну думку про себе. Спостерігається гнів, конфлікти з місцевими дітьми, відчуженість та ізольованість – переселені діти грають окремо від місцевих. Можливе перерване навчання, втрата дошкільної і позашкільної освіти внаслідок переселення, новий дитячий колектив і нові умови проживання, нові соціальні зв'язки, які всі разом складають важке навантаження на дитину. Наслідком є травматичні дитячі ігри, депривація, дії, які повторюються в поведінці, деформація картини світу, проблеми уваги, пам'яті, навчання, різного роду страхи,

травматичні сновидіння та порушення сна, психосоматичні порушення, які з часом можуть перейти в стійкі порушення здоров'я при відсутності медичної і психологічної допомоги дітям» [38, с. 186].

Із вищевикладеного висновуємо, що робота фахівців із соціальної роботи з дітьми з сімей ВПО в умовах воєнного стану полягає в тому, щоб підтримати дітей у процесі соціальної адаптації: не тільки забезпечити їх необхідними засобами для фізичного життя, але й допомогти подолати негативні наслідки травматичного досвіду та адаптуватися до нового життєвого простору. Такою формою роботи займаються фахівці в галузі соціальної роботи, соціальні педагоги, практичні психологи, а також студенти-старшокурсники відповідних спеціальностей, котрі мають професійно спостерігати за такими дітьми в новому для них соціальному середовищі, сприяти емоційному спілкуванню з новими однокласниками, крім цього – творчо використовувати системний, індивідуально підібраний комплекс соціальних, психологічних, педагогічних і культурних технологій підтримки.

У наступному блоці роботи ми розглянемо і проаналізуємо проблемні аспекти соціальної роботи з дітьми з сімей ВПО в умовах воєнного стану.

2.2 Проблемні аспекти соціальної роботи з дітьми з сімей ВПО в умовах воєнного стану

У даній рубриці магістерського дослідження ми розглянемо і проаналізуємо проблемні аспекти соціальної роботи з дітьми з сімей ВПО в умовах воєнного стану. Почнемо з того, що в Україні, в зв'язку з бойовими діями, які почалися у 2014 році, розгорнулася масштабна міграція населення, а внаслідок масової інвазії російської армії в Україну збільшилась в декілька разів. Люди в пошуках безпечних місць

проживання кардинально змінювали буттєві локації. В зв'язку з такою ситуацією виникла низка невідкладних проблем, які треба було терміново вирішувати. Людей треба було евакуювати з небезпечних місць, тобто допомогти з переїздом в більш безпечні місця на території України. Особливі складнощі виникали з дітьми, людьми похилого віку та інвалідами. Також треба було знайти місце для поселення переселенців, для цього використовували приміщення спортивних комплексів, лікарень, дитячих садочків, гуртожитків, а хтось тимчасово оселився у близьких родичів або просто небайдужих до чужих страждань людей.

Так у соціальному просторі з'явилося поняття «внутрішньо переміщені особи (ВПО)». Треба було швидко формувати правову базу для особливих категорій населення, щоб якимось захистити їх від життєвих негараздів. Наразі реалізуються такі види допомоги:

1. На державно-адміністративному рівні – видача або відновлення документів, надання пільг, соціальних преференцій та інших форматів допомоги.

2. На рівні структур громадянського суспільства – діяльність волонтерів, фондів, благодійних організацій, спілок, громадських об'єднань тощо.

3. На рівні міжнародних організацій – діяльність міжнародних волонтерських фондів, благодійних організацій, світських і релігійних організацій тощо.

Але все ж таки особливої прискіпливої уваги потребують діти з сімей ВПО, тому що виникає багато проблем у вирішенні питань стосовно цієї групи населення, про що вже було зазначено вище. Людям необхідно отримати статус ВПО для того, щоб користуватися своїми конституційними правами, отримувати грошову допомогу від держави, знайти роботу, влаштувати дитину в дитячий садок або школу, отримати тимчасове житло, щомісячно отримувати гуманітарну допомогу і так

далі. Як показує статистика, не всі громадяни, які переселилися, отримують статус ВПО. Іноді батьки намагаються відправити дітей в більш безпечні місця до знайомих, або діти їдуть просто з сусідами – так знову виникають проблеми з реєстрацією дітей. Відповідно до Закону «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» [11] соціальні служби не мають право реєструвати дітей без офіційного представника (стаття 1).

Складність полягає в тому, що зареєструвати чужу дитину ніхто не може за законом, якщо немає нотаріального доручення. У разі виникнення проблеми з реєстрацією, можна отримати відповідь від юриста або правознавця. Волонтерські організації або благодійні, які співпрацюють з переселенцями – можуть це зробити безкоштовно. Якщо звернутися в соціальну службу, то соціальний працівник може повідомити, де можна отримати юридичну допомогу. Перше, треба зареєструватися, а потім поступово вирішувати всі питання. Люди, які покинули постійне житло, повинні офіційно реєструватися за новим місцем проживання. Переселенців у нових умовах чекає багато проблем: соціальних, психологічних, матеріальних.

Вирішенням питань забезпечення потреб переселенців та їх сімей займаються «...соціальні педагоги, соціальні працівники, волонтери та громадські організації: «Донбас SOS» (Донецьк); Громадська спілка «Рада громадських ініціатив» (Київ); Всеукраїнське об'єднання «Українські рубезі» (Одеса); Громадська організація «Майстерня Добра» (Миколаїв); Благодійний фонд «Станція Харків» (Харків). Досвід діяльності організацій дозволяє визначити основні послуги по роботі з вимушеними переселенцями: юридичне консультування, гуманітарна допомога, професійне консультування, допомога у влаштуванні дітей в навчальні заклади, соціально-психологічний супровід тощо. Наразі існує 18 проектів, спрямованих на вирішення проблем ВПО та громад, працюють у 14 областях України: Вінницькій,

Дніпропетровській, Донецькій, Житомирській, Запорізькій, Кіровоградській, Київській, Луганській, Миколаївській, Полтавській, Тернопільській, Харківській, Херсонській та Чернівецькій. В рамках цих проектів ВПО надається житло, робота, освіта, соціальна, медична та психологічна підтримка» [18, с. 124].

Слід зауважити, що громадяни України, які мешкали на сході нашої держави, здебільшого проживали в селищах міського типу та містах. При переміщенні цих людей в безпечні регіони з'явилася необхідність проживання в сільській місцевості, це ускладнює процес адаптації до нових умов проживання цих людей. У селах часто відсутня можливість забезпечити людей роботою за фахом та надати соціально-побутові послуги. В деяких населених пунктах відсутня навіть електрика, що унеможлиблює користування електроприладами та засобами мобільного зв'язку. На жаль, найбільш вразливими категоріями у цей час є діти ВПО, бо вони не забезпечені умовами для навчання та дозвілля. Обмежене коло спілкування малечі з однолітками та дозвільних послуг порушує розвиток особистості дитини. При обстеженні житлово-побутових умов треба враховувати ці обставини, щоб за допомогою громади населеного пункту, куди перемістилися переселенці, створити необхідні умови для проживання цих людей та їх адаптації до нових реалій життя. Перед переселенцями постійно виникають проблеми, які необхідно постійно вирішувати. Забезпечення їжею та житлом, оформлення державних соціальних допомог, виплата пенсій, відновлення документів – далеко не повний перелік потреб.

Як ми вже зазначали, соціальна допомога дітям з сімей ВПО є надзвичайно важливим аспектом у забезпеченні їхнього благополуччя та адаптації в нових умовах. Визначимо декілька стратегічних трендів, у яких можна надавати допомогу:

1. Психосоціальна підтримка. Діти, які пережили війну або вимушене переселення, потребують психологічної підтримки.

Організації можуть проводити групові або індивідуальні заняття, терапію для подолання травматичних переживань.

2. Освіта. Забезпечення доступу до освіти є критично важливим. Цей процес може включати інтеграцію дітей у місцеві школи, створення спеціальних програм для навчання українською мовою, а також надання необхідних навчальних матеріалів.

3. Медичне обслуговування. Діти-переселенці можуть потребувати медичної допомоги, включаючи профілактичні огляди, вакцинацію та лікування хронічних захворювань. Важливо забезпечити доступ до медичних послуг та психологічної, а інколи – психіатричної допомоги.

4. Соціальна інтеграція. Допомога в інтеграції дітей у нове середовище може включати різні активності, такі як гуртки, спортивні секції, культурні заходи. Це сприяє їх соціалізації та розширенню кола нових друзів.

5. Матеріальна допомога. Надання фінансової допомоги або продуктивних наборів родинам переселенців може суттєво полегшити їхнє життя. Це може включати допомогу на покриття витрат на житло, харчування та одяг.

6. Правова допомога. Допомога в отриманні документів, статусу переселенця, а також захист прав дітей є важливими аспектами соціальної допомоги.

7. Волонтерські ініціативи. Залучення волонтерів до роботи з дітьми-переселенцями може допомогти створити дружню атмосферу і забезпечити додаткову підтримку.

8. Кампанії з обізнаності. Підвищення обізнаності суспільства про потреби та проблеми дітей-переселенців може сприяти більшій підтримці з боку громади ба більше – громадянського суспільства. Загалом, комплексний системний підхід до соціальної допомоги дітям з

сімей ВПО є «ключем» до їхньої адаптації та майбутнього успішного дорослого життя.

Діти ВПО як ніхто інший потребують комплексної роботи з ними. Для цього створюють згадані вже вище мультидисциплінарні команди, до складу якої входять спеціалісти своєї справи. Беручи до уваги велику кількість проблем, цей вид роботи ідеально підходить саме дітям із сімей ВПО. До складу мультидисциплінарної команди входять педагоги, соціальні робітники, психологи, медичні працівники. Всіх цих людей об'єднує одна мета – покращити життя дитини, тому кожен фахівець займається своєю справою. Все це обговорюється з батьками дитини, погоджується, тому що важко зразу зрозуміти, яка це дитина, що її турбує, на що вони можуть розраховувати?

Українські дослідниці Т. Брайченко і Н. Якухіна, досліджуючи проблеми вимушено переміщених осіб, зокрема – сімей з дітьми, зауважують, що ці проблеми «...є масовими, пов'язаними з порушенням їх багатьох прав унаслідок військового конфлікту, дистантністю сімей та майже повним розривом з минулим життям. Родинам необхідно адаптуватися до нових умов проживання практично з чистого аркуша, без необхідного майна для життя на фоні значних психологічних проблем, які навіть за умов розв'язання всіх першочергових соціальних проблем довго ще дають про себе знати й позначаються на самопочутті, поведінці, спілкуванні, стосунках переселенців. Вимушене переселення супроводжується не лише матеріальними труднощами, а й значними психологічними проблемами. Саме ці проблеми визначають вразливість внутрішньо переміщених осіб, сімей і дітей. Але ступінь їх вразливості різна й залежить від адаптаційного потенціалу сімей, їх ресурсів. Подолання цих проблем може приводити до суттєвих змін у структурі сім'ї, стосунках її членів між собою та стосунках сім'ї із середовищем, а також викликати проблеми соціалізації сім'ї, її адаптації та набуття автономності в нових умовах життя» [6, с. 97].

Слід наголосити, що окремою, але дуже важливою проблемою постає влаштування дітей ВПО до навчальних закладів та поновлення навчання. Серед внутрішньо переміщених осіб велику кількість становлять люди з особливими потребами, багато з них – діти, люди похилого віку, малозабезпечені родини тощо. Інколи існують перепони для отримання соціальних та медичних послуг. Люди цієї категорії іноді відчувають свою непотрібність, тому намагаються долати свої перешкоди самотужки, без підтримки оточуючих. Як наслідок, вони стають ізольованими від сучасного світу – це може призвести до психічних розладів, неочікуваної агресії. Це заважає людям ВПО будувати нові відносини, реалізовувати свої плани, будувати нове життя. Їхнє майбутнє повністю залежить від того, як сприйматимуть їх оточуючі і весь світ. У цей час велика роль належить громадам, які повинні допомогти переселенцям подолати свої труднощі та покращити їх емоційний стан.

У наступній частині магістерського дослідження репрезентовано авторську Програму взаємодії соціального працівника з дітьми з сімей ВПО.

2.3. Програма взаємодії соціального працівника з дітьми з сімей ВПО

Для підтримки дітей – переселенців та виховання в них гуманістичних та патріотичних цінностей, із метою розв’язання проблем внутрішньо переміщених осіб та виховання майбутніх поколінь у закладах освіти можуть бути застосовані різні інноваційні форми та сучасні методи. На нашу думку, реалізувати всі можливості в роботі з дітьми з сімей ВПО може така форма соціальної роботи як соціально-педагогічний супровід. Використання цього прийому вирішує багато проблем, із якими стикаються діти з сімей ВПО.

1. Соціально-педагогічний супровід оптимізує спілкування з однолітками, налагоджує стосунки з ними.
2. Соціально-педагогічний супровід викликає прагнення бути успішним, з'являється бажання бути кращим та стимулює на конкретні практичні дії.
3. Соціально-педагогічний супровід відновлює фізичне та ментальне здоров'я дитини після пережитого стресу.
4. Соціально-педагогічний супровід допомагає отримати нові практичні знання та вчить дитину критичності й відповідальності за свої вчинки.
5. Соціально-педагогічний супровід виховує почуття патріотизму та бажання робити добро не тільки для себе, але і для оточуючих членів суспільства.

Втім, створення соціально-педагогічних технологій завжди пов'язано з низкою проблем, які виникають внаслідок формування особистості та змін в освітньому середовищі. Метою організації соціально-педагогічного супроводу є не тільки створення комфортних умов для виховання дитини, а й формування її особистості. Для дітей із сімей вимушених переселенців створено програми розвитку та формування особистості дитини, враховуючи індивідуальні особливості дитини. Важливо, щоб працівники мали відповідну освіту та досвід роботи за спеціальністю. Робота соціально-педагогічного супроводу спрямована на стимулювання його особистих якостей.

Підтримуюча соціальна робота з дітьми з сімей ВПО здійснюється в сучасній Україні через: «...формування основ здорового способу життя громадян із категорії ВПО шляхом надання інформаційно-просвітницьких послуг; формування відповідальної поведінки серед осіб різних вікових категорій, схильних до залежностей (алкогольної, наркотичної, гаджет-залежностей); упровадження інтерактивних форм і методів профілактики негативних соціальних явищ (проведення

тренінгів, квестів тощо) стосовно залучення партнерських організацій до здійснення превентивної роботи (ЦСССДМ, територіальних центрів надання соціальних послуг, реабілітаційних центрів, благодійних фондів тощо); організацію дозвілля різних вікових категорій шляхом залучення до роботи комунікативно-розвивальних клубів, спортивно-оздоровчої роботи, наукової і творчої діяльності. Цікавими є профілактичні заходи за участю представників центрів ресоціалізації наркозалежної молоді, театралізовані вистави форум-театру: «Стоп насильству!!!», «Ні насиллю в сім'ї» тощо. Актуальними є бесіди на теми запобігання насиллю, торгівлі людьми та іншим негативним явищам. Пізнавальними були круглі столи та низка тренінгів» [14, с. 135].

Ми пропонуємо створити анкету «Моя громадянська позиція». Використовуючи її, ми зрозуміємо, чи знайоме дитині це поняття та де вони стикаються з цими термінами у повсякденному житті. Більшість запитань в цій анкеті поєднують громадянську позицію дитини з патріотизмом. На думку К. І. Чорної та І. Д. Бега «...патріотизм – це любов до Батьківщини, свого народу, турбота про його благо, сприяння становленню й утвердженню України як суверенної, правової, демократичної, соціальної держави, готовність відстояти її незалежність, служити і захищати її, розділити свою долю з її долею» (стаття 17) [2].

Цю анкету ми обрали, щоб розкрити якості дитини та зрозуміти її життєву позицію. Зробивши це опитування, визначили ставлення дитини до оточуючих, її потреби. Можна відстежити активна чи пасивна позиція у людини, виявити лідерські здібності або скриті таланти у дитини. Деякі учні зовсім не розуміють цих понять, тому в індивідуальній бесіді ми допомогли з'ясувати такі питання як патріотизм, громадянська позиція. Це позитивно впливає на формування особистості дитини та заохочує до позитивних дій, виховує у неї прагнення саморозвитку,

розвиває вольові якості характеру, спонукає до активної громадянської позиції.

Після проведення анкетування було підбито підсумки з приводу, чи сформована громадянська позиція, які показники виявлені:

1) поведінково-діяльнісний: у правових та соціальних питаннях все добре;

2) когнітивно-ціннісний – почуття патріотизму, володіє знаннями про громадянськість;

3) емоційно-мотиваційний – зацікавленість у питаннях політичного життя країни, активна життєва позиція;

4) чи є бажання приймати участь у різного виду діяльності, чи самостійна та готова до конкретних дій людина.

Основною метою анкетування було виявлення у дитини громадянської позиції, виховування почуття патріотизму. В анкетуванні приймали участь не тільки діти, а й дорослі. Це було зроблено з метою показати відношення педагогів до своєї держави. У процесі роботи показуємо приклади допомоги педагогічних працівників під час бойових дій у нашій державі. Тим самим ми спонукаємо дітей ВПО не залишатися осторонь, а допомагати своїй країні в такі важкі часи для неї. Робота соціально-педагогічного супроводу, як ми з'ясували, може бути груповою та індивідуальною. Це залежить від віку дитини, від її можливостей. Кожен член команди виконує свої завдання і вся робота спрямована на допомогу дитині, як наслідок наявним буде якісний результат.

Після проведеного анкетування групою соціально-педагогічного супроводу вирішено дати завдання дітям написати твір «Як я змінився через один рік». Метою програми є аналіз, як відбувається формування громадянської позиції дитини. На наш погляд, це дуже цікаво – побачити зміни, які відбудуться в дитині через тривалий час, як формується особистість, якими навичками оволоділа дитина, що

позитивного відбулося, а над чим ще треба працювати. В творчості проявляються риси характеру, бажання людини. Тому, коли вони писали цей твір, велику увагу ми приділяли питанню, в якому напрямку хоче розвиватися дитина, що їй більше до душі. Як показав досвід, кожен прагнув свого. Хтось прагнув допомагати людям, які живуть під обстрілами, підвозити їм їжу та продукти харчування або вивозити з небезпечних регіонів людей. Хтось мріяв розробити новий дрон, який знищить місця зберігання зброї. Дівчата мріяли стати медикнями та допомагати людям. А хтось взагалі ще не прийшов до того, що комусь треба допомагати.

Ця робота дуже цікава для дітей, тому що вони аналізують себе як особистість, роблять висновки щодо формування громадянської позиції. Діти визначають свої найкращі якості, роблять висновки, що цінують в них оточуючі, що важливо для них у цьому житті, що треба зробити, щоб покращити його. Коли робота добігла фіналу, команда соціально-педагогічного супроводу збиралась за круглим столом і по кожній дитині ВПО робила аналіз. Ми визначали проблеми та методи їх вирішення, за потребою до вирішення проблем долучали фахівців.

Кожна дитина особистість – це факт. Відповідно до цього на кожного учня було складено план роботи щодо їх реабілітації і соціалізації у суспільстві. Всі діти різні, кожен має свої вподобання, інтереси, смаки, але їх об'єднує одне – війна, що негативно вплинула на нервову систему, яка у дітей і так надто слабка. У цій ситуації доцільним є використання релаксаційних вправ. Однією з таких вправ є гра. Гра – це найкращий спосіб вгамувати стрес, переживання, страх. У процесі гри дитина отримує задоволення, розвиває своє мислення, спостережливість. Рольові ігри вчать дітей спілкуванню, вмінню створювати правила гри і виконанню цих правил, що є основою поведінки в суспільному житті. Під час стресових ситуацій прості

антистрес – вправи допомагають збалансувати психоемоційний стан і впоратись із тривожним відчуттям.

Отже, ведення соціально-педагогічного супроводу є одним з основних засобів покращення життя дітей з родин ВПО. Це комплексна робота, яка дає позитивний результат. Працюють фахівці своєї справи. Це і педагоги, і психологи, і медичні працівники. Дитина в таких умовах відчуває себе захищеною і покращення самопочуття після пережитого стресу настає набагато швидше. З дітьми ВПО проводять різні заняття, щоб зрозуміти, в якому напрямку розвивати дитину, проводяться заняття в індивідуальній та груповій формі, в залежності від зацікавленості дитини. Завдяки взаємодії батьків та соціально-педагогічному супроводу діти успішно адаптуються до нових умов проживання, покращується морально-психологічний стан. Завдяки всім цим прийомам, ми створимо необхідні умови для розвитку і відновленню ментального здоров'я дітей з сімей ВПО. На наше переконання, реалізація репрезентованої Програми сприятиме покращенню результатів соціальної роботи з дітьми з сімей ВПО в умовах воєнного стану.

ВИСНОВКИ

За результатами магістерського дослідження нами сформульовано наступні висновки.

Обґрунтовано авторське бачення поняття «внутрішньо переміщена особа», засноване на порівняльному аналізі даних наукових джерел і нормативно-законодавчих актів України з орієнтацією на передовий закордонний досвід.

Здійснено сутнісну експлікацію діяльності організацій, які ставлять за свою мету допомогу ВПО і членам їхніх сімей, відіграють значну роль – розбудови в Україні функціонально насиченого, відповідального й демократичного громадянського суспільства за кращими європейськими моделями і стандартами.

Доведено, що ключові питання соціальної підтримки дітей з сімей ВПО не є принципово новими в нашій державі – формуються сучасні підходи до самого поняття, динамічно трансформується роль держави, особливо в період воєнного стану.

Наголошено на тому, що метою соціальної підтримки дітей з сімей ВПО має бути кваліфікована допомога, спрямована на подолання відчуття суспільної непотрібності, відторгнення, страху чогось нового і небезпечного та інших психічних станів викликаних досвідом перебування у просторі військових дій.

Проаналізовано роботу з дітьми з сімей ВПО, якою займаються фахівці в галузі соціальної роботи, соціальні педагоги, практичні психологи, а також студенти-старшокурсники відповідних спеціальностей, котрі вміють фахово працювати з такими дітьми в новому для них соціальному середовищі, сприяти емоційному спілкуванню з новими однокласниками, крім цього – творчо використовувати системний, індивідуально підібраний комплекс

соціальних, психологічних, педагогічних і культурних технологій підтримки.

Здійснено комплексне осмислення роботи фахівців із соціальної роботи з дітьми з сімей ВПО в умовах воєнного стану, яка полягає в тому, щоб підтримати дітей у процесі соціальної адаптації: не тільки забезпечити їх необхідними засобами для фізичного життя, але й допомогти подолати негативні наслідки травматичного досвіду та адаптуватися до нового життєвого простору.

У контексті магістерського дослідження було розроблено авторську Програму взаємодії соціального працівника з дітьми з сімей ВПО.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алексеєнко Т. Ф., Гончар Л. В., Куниця Т. Ю., Бибик Д. Д. Вимушені переселенці: соціально-педагогічні проблеми і досвід підтримки: монографія. Кропивницький: Імекс-ЛТД, 2020. 240 с.
2. Бех І. Д., Чорна К. І. Програма українського патріотичного виховання дітей і молоді. URL: <http://library.ippro.com.ua/index.php/suchasna-metodikavikhovnoji-diyalnosti/375-i-d-bekh-k-i-chorna-programa-ukrajinskogopatriotichnogo-vikhovannya-ditej-i-molodi>
3. Блюк Н. В. Деякі питання вимушеної міграції внутрішньо переміщених осіб в Україні. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: «Юридичні науки». 2022. № 3 (35). С.264-268. URL: <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2022/dec/29266/38.pdf>
4. Бориченко К. В. Соціальний захист внутрішньо переміщених сімей з дітьми. *Часорпис цивілізації*. Вип. 19. С. 88-93.
5. Бориченко К. В. Соціальний захист сімей з дітьми за законодавством України: монографія. Одеса: Фенікс, 2015. 302 с.
6. Брайченко Т., Якухіна Н. Соціальна адаптація дітей із родин внутрішньо переміщених осіб. *Педагогічний вісник*. 2023. Вип113. С.97-100.
7. Вааранен-Валконен Н., Заварова Н. Психологічна підтримка та допомога дітям, які пережили травматичні події: навч.-метод. посібник / ред. О. Калашник. К.: Рада Європи, 2022. 104 с. URL: <https://rm.coe.int/manualforpsychologists-web/1680a9754f>
8. В Україні понад 3,6 млн переселенців: де їх найбільше та з якими проблемами стикаються. РБК-Україна. 11.10.2024. URL: <https://www.rbc.ua/rus/news/>

9. Григоренко І. О., Савельєва Н. М. Соціальна робота з внутрішньо переміщеними особами в сучасних умовах: навч. посіб. для студ. і магістр. спец-тей «Соціальна робота» і «Соціальна педагогіка». Полтава: ПНПУ, 2017. 100 с.
10. Дроздова О. Проект підтримки та інтеграції ВПО Києва на 2025-2027 роки. Петиція до Київської міської ради № 13066 про підтримку та інтеграцію внутрішньо переміщених осіб. Взаємодія ВПО з місцевою владою. .2023. URL: <https://petition.kyivcity.gov.ua/petition/?pid=13066>
11. Законі України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» № 1706-VII від 20.10.2014 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text>
12. Захист прав внутрішньо переміщених осіб: аналіз та рекомендації щодо вдосконалення нормативно-правової бази. К., 2018. URL: https://www.vplyv.org.ua/wp-content/uploads/2018/06/Group-ofInfluence_analyses.pdf
13. Зливков В., Лукомська С., Євдокимова Н., Ліпінська С. Діти і війна: монографія. Київ.-Ніжин: Видавець ПП Лисенко М.М., 2023. 221 с.
14. Ібрагім Ю., Цибуліна І., Соціальна робота щодо просвіти внутрішньо переміщених осіб. *Теоретичні, методичні та практичні проблеми соціальної роботи: тези доповідей IV Всеукраїнської з міжнародною участю науково-практичної конференції (м. Івано-Франківськ, 19 квітня 2019 р. Івано-Франківськ: НАІР, 2019. С. 133-136.*
15. Костів В. Соціально-педагогічна робота з сім'єю. Виховний потенціал родини. *Проблемне поле соціальної педагогіки. 2007. № 3. С. 54-59.*
16. Костючков С. К. Основи соціальної держави та громадянського суспільства: навчальний посібник. Херсон: Айлант, 2016. 256 с.

17. Костишин Е. І., Шевців Ю. О. Інституційно-правовий механізм захисту дітей в Україні в умовах воєнного стану. *Публічне управління та соціальна робота*. 2023. №1. С.29-36.
18. Кузьмич Т. В. Соціальна адаптація внутрішньо переміщених сімей з дітьми. *Традиції та нові наукові стратегії у Центральній та Східній Європі: матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 26–27 червня 2020 р.)*. К.: ГО «Інститут інноваційної освіти», 2020. С.123-132.
19. Лібанова Е. М. Вимушене переселення з Донбасу: масштаби та виклики для України. *Вісник НАН України*. 2014. № 12. С. 15-24.
20. Лютий В., Дуля А. Сім'ї внутрішньо переміщених осіб з дітьми: потреби та стратегії опанування складними обставинами. *Ввічливість*. 2023. Вип.1. С. 49-58.
21. Мельничук Т., Лосєва О. Психолого-педагогічна інтеграція дітей у дошкільний закладі із сімей внутрішньо переміщених осіб. *Психологічний часопис*. 2018. № 1. С. 114-125.
22. Механізм забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб: національний та міжнародний аспекти / С. Б. Булеца, О. І. Котляр, Я. В. Лазур та ін. Ужгород: РІК-У, 2017. 348 с.
23. Михайлишин Г., Довга М. Соціальний супровід сімей з дітьми, які постраждали в період воєнного стану на території України. *Viae Educationis: Studies of Education and Didactics*. 2022. Vol. 1. №2. С. 85-94.
24. Недря К. М., Трубавіна І.М., Чередниченко О.Ю. Соціальна робота з внутрішньо переміщеними особами в Україні. *Суспільство і особистість у сучасному комунікаційному дискурсі: матеріали IV Всеукр. наук.-практ. конф., Запоріжжя, 2 листоп. 2022 р.* Запоріжжя, 2022. С. 40–43.

25. Пеша І. В., Сопівник І. В., Галайдюк В. В., Кошук О. Б. Соціальна робота з сім'ями, дітьми та молоддю. Навчальний посібник. К.: Компринт, 2023. 449 с.
26. Постанова Кабінету Міністрів України «Про надання щомісячної адресної допомоги внутрішньо переміщеним особам для покриття витрат на проживання, в тому числі на оплату житлово-комунальних послуг» від 1 жовтня 2014 р. № 505. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/505-2014-%D0%BF#Text>
27. Протас О. Л. Соціально-педагогічна підтримка дітей внутрішньо переміщених сімей за умов воєнного стану. *Гірська школа Українських Карпат*. 2022. № 26. С. 140-144.
28. Проценко О. О. «Внутрішньо переміщені особи» як категорія теоретизування та соціальної практики. *Грані: науково-теоретичний альманах*. 2018. №21(4). С. 47-55.
29. Ромащенко К. Ю., Павлова С. Л., Карпова І. Г. Деякі аспекти соціальної та правової підтримки дітей в умовах війни в Україні. *Соціальна підтримка сім'ї та дитини у соціокультурному просторі громади: матер. IV Всеукр. наук.-практ. конф. (09 червня 2022 року, м. Суми)*. Суми: СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2022. С. 309-312.
30. Сахарук Ю. Соціальна робота з вразливими групами населення в умовах воєнного стану. *Соціальна робота та соціальна освіта*. 2024. Вит.1(12). С. 48-54.
31. Сичова В. В., Ібрагім Ю. С. Соціальна робота з багатодітними сім'ями в м. Харкові. *SOCIOПРОСТІР: міждисциплінарний електронний збірник наукових праць з соціології та соціальної роботи*. 2018. №7. С.50- 60.
32. Соціальна робота з вразливими сім'ями та дітьми: посіб. у 2-х ч.; Ч. І. Сучасні орієнтири та ключові технології / З. П. Кияниця, Ж. В. Петрочко. К.: Обнова Компані, 2017. 256 с.

33. Становище внутрішньо переміщених сімей із дітьми, прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу в умовах війни. URL: <https://sos-ukraine.org/wp-content/uploads/2023/02/rezultaty-doslidzhennyady-i-vijna-veresen-lystopad-2022r.pdf>
34. Стрельнікова Н. М., Падун Н. О. Сучасний стан виховання дітей у сім'ї. *Наукові записки НДУ ім. М. Гоголя. Психолого-педагогічні науки*. 2012. № 2. С. 49-51.
35. Титаренко Т. М. Людина і війна: ландшафти життєтворення. *Виміри особистісних трансформацій: матеріали 5-го Всеукр. наук.-практ. семінару (м. Чернівці, 3 листопада 2022 року)*. Чернівці: Чернівець. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2022. С. 6–10.
36. Тищенко Н. І., Піроцький Б. Ю. Внутрішньо переміщені особи в Україні як проблема сьогодення. *Молодий вчений*. 2014. № 10(13)(2). С.124-126.
37. Трубавіна І. М., Чередниченко О. Ю., Недря К. М. Актальні проблеми роботи освітян в умовах воєнного стану. *Розвиток професійної майстерності педагога в умовах нової соціокультурної реальності : зб. матеріалів V Міжнар. наук.-практ. конф.(Тернопіль, 29–30 верес. 2022 р)*. Тернопіль, 2022. С. 389–391.
38. Трубавіна І. Ведення випадку сімей з дітьми з числа внутрішньо переміщених осіб в Україні як шлях до безпечного дитинства в умовах військового конфлікту. *Bezpieczeństwo dawniej i dziś. Świat – Europa – Polska : zeszyt naukowy stowarzyszenie "Edukacja dla bezpieczeństwa" / [kom. red.: M. Kryłowicz (red. naczelny) i in.]*. Poznań, 2016. № 3. S. 183–199.
39. Трубавіна І. М., Каліна К. Є. Підтримка сімей із дітьми з особливими потребами в умовах внутрішнього переміщення та воєнного стану. *Вісник Луганського національного університету*

імені Тараса Шевченка : Педагогічні науки. 2022. № 6 (354). С. 153-160.

40. Шинкаренко І. Сім'я в умовах війни: психологічні, психосоціальні та психопатологічні проблеми. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ.* 2022. Спеціальний випуск № 2 (121). С. 554-562. URL: <https://er.dduvs.in.ua/handle/123456789/11564>
41. Katerynych A., Martyniuk Y., Kharkivska T. Innovative social work technologies during martial law. *Society. Integration. Education. Proceedings of the International Scientific Conference.* 2024. №1. С. 687-696.
42. Protas O. Social and pedagogical support for internally displaced children under martial law. *Mountain School of Ukrainian Carpaty.* 2022. №26. С. 140–144.